

CONSERVAREA-RESTAURAREA CA ETAPĂ A CERCETĂRII BUNURILOR CULTURALE

de RADU FLORESCU

O disciplină relativ recent apărută, arheologia industrială include conservarea în organigrama procedurii sale de cercetare. Arheologia industrială, apărută în al șaptelea deceniu al secolului nostru, are ca obiect vestigiile epocii industriale - înțeleasă fiind drept perioada cuprinsă între revoluția industrială și revoluția tehnico-științifică. Ea a apărut în țările cu industrie dezvoltată - în primul rând în Statele Unite, Marea Britanie și Belgia, în prezent fiind cunoscută și practică în multe alte țări. Chiar și la noi există preocupări incipiente de arheologie industrială și fără îndoială că există suficiente obiective asupra cărora ele să se axeze.

Organigrama procedurii de cercetare a arheologiei industriale distinge cinci etape ale procesului. Prima etapă de identificare, a doua etapă de repertoriere-analiză, a treia etapă de conservare, a patra etapă de reconstituire sau remodelare, și, în sfârșit, a cincea de generalizare. Așa cum se vede, conservarea ocupă locul central, chiar dacă aceasta nu înseamnă că are și importanța centrală în cadrul procedurii.

O observare chiar superficială a altor domenii de cercetare științifică ocupându-se cu bunurile culturale va remarca lesne că această organigramă, în marea ei generalitate, este aplicabilă și altor discipline, cum ar fi arheologia, la care conservarea obiectelor și descoperirilor apare atât la nivelul cercetării topografice, sub forma conservării stațiunilor, cât și la acela al săpăturii sub forma conservării descoperirilor - atât a obiectelor, cât și a vestigiilor descoperite. Am putea spune că într-o formă mai subtilă, corespunzătoare etapei contemporane a dezvoltării arheologiei, se conservă chiar urmele invizibile ale unor vestigii, insesizabile numai prin simțuri. De asemenea, se conservă mărturiile etnologice: conservăm obiecte și obiective în materialitatea lor și, în și mai mare măsură, conservăm mărturiile sub formă de răspunsuri la chestionare, fișe analitice, film, înregistrare fonică, fotografie ș.a.m.d. Sunt conservate, fără discuție, nu numai opere de artă, ci și acele mărturii de ordin biografic sau artistic- carnetele de schițe, crochiuri, proiecte - , în care apar de multe ori și părți de text care ne vorbesc despre procesul de creație.

Analiza aceasta se poate extinde fără dificultate la bibliotecono-

mie și arhivistică, precum și la alte discipline umaniste care operează cu bunurile culturale, iar la o privire puțin mai atentă se poate lesne sesiza faptul că, de asemenea, conservarea constituie o etapă a cercetării și pentru acele ramuri ale științelor naturii care sînt practicate de muzee și fși găsesc locul de dezvoltare preferențial în muzee. Un asemenea fenomen de generalizare a unui fapt de ordin intelectual legat de procesul de descoperire, proces profund științific, chiar dacă este deocamdată observat empiric, trebuie să aibă o justificare rațională, de ordin metodologic. În general, încă din Renaștere, de la primii gînditori raționaliști sau empirici ai Renașterii, Bacon, Descartes etc., s-a afirmat principiul după care cercetarea științifică cuprinde ca etapă obligatorie verificarea prin experiment a adevărurilor stabilite prin analiză și modelare. Reproducerea faptului observat în natură, in vitro - în condiții de laborator - este așadar obligatorie pentru ca cercetarea științifică să prezinte certitudini și precizii. Toate disciplinele amintite mai înainte nu oferă această posibilitate. Nu poți realiza din nou. un sit arheologic (loc, dotări, tehnică, populație) - de pildă neolitic - cu mijloacele de care dispunem noi astăzi. Mai mult decît atît, nu este posibil nici reconstituirea fizică fie a genezei, fie a procesului de dispariție a acestui obiectiv. De asemenea, nu poți construi o casă țărănească autentică de secol 19. Este posibil să fie imitată sau reconstituită în condiții de muzeu, dar nu construită pentru a fi locuită și folosită în condițiile sec. al XIX-lea. Fără să mai vorbim de o serie de obiecte care au ieșit din uz, sau de forme de artă, de expresie artistică, care în domeniul folcloric nu se aseamănă niciodată, și care nu pot fi reproduse întocmai în forme viabile. Cu alte cuvinte, tocmai varietatea aceasta nelimitată a fenomenului folcloric și nerepetabilitatea lui fundamentală fac ca reintegrarea să nu fie posibilă. Același lucru se poate spune și despre opera de artă a cărei unicitate nu permite decît falsul sau pastșa. Evident exemplele se pot înmulți.

Așa stînd lucrurile pentru toate aceste discipline apare necesitatea riguroasă a păstrării mărturiilor. Acest principiu - care-l înlocuiește pe cel al experimentului - face necesară etapa conservării în organigrama procedurii de cercetare a disciplinelor amintite. Numai că lucrurile trebuie înțelese în deplina lor amploare și complexitate. Conservarea fizică a obiectelor sau obiectivelor înseamnă nu numai conservarea unui anumit aspect care se adresează mai ales afectivității noastre, ci conservarea întregii informații. Obiectele și obiectivele, la rîndul lor, sînt nu numai niște elemente care fac parte din lumea noastră, în primul rînd fizică, ci, în același timp, sînt purtătoare de informații multiple care ne leagă de alte lumi - de alte epoci sau alte zone geografice. În această perspectivă etapa conservării prinde o semnificație mult mai subtilă și mai bogată; conservarea-restaurarea nu tinde să păstreze doar aspecte superficiale sau nuda existență fizică a bunurilor de cultură, ci ansamblul de informații care constituie înțelesul și valoarea obiectelor, a bunurilor de cultură.

Dar, analizând pe aceste coordonate conservarea-restaurarea, ca etapă a cercetării în disciplinele specifice, se dezvăluie o serie de implicații cu consecințe dintre cele mai importante. O primă implicație este aceea a obligației cercetătorului de orice profil care abordează bunurile culturale - și nu numai a muzeografului - de a asigura conservarea bunurilor în timpul investigației. Cu alte cuvinte, de a folosi proceduri și tehnici de investigație care să nu pună în primejdie integritatea fizică și informațională a bunului de cultură și, în același timp, necesitatea de a observa și de a consemna observațiile privind atribute contextuale sau intrinseci ale bunului de cultură pe care investigația sa le dezvăluie chiar dacă acestea nu sînt în legătură directă cu scopul investigației.

Nu este aci locul să se insiste asupra acestui aspect, de altfel deosebit de important, întrucît tema studiului de față este mai cu seamă conexiunea inversă. Cu alte cuvinte interesul major naște asupra implicațiilor de ordinul cercetării în acțiunea de conservare-restaurare. Un prim aspect, de altfel condiționînd și determinîndu-le și pe celelalte, este acela al apariției și descoperirii - în sens de relevare conștientă și sistematică - a informației noi, în cursul activității de conservare-restaurare. Această problemă are două aspecte: în primul rînd aceea a posibilității apariției - respectiv descoperirii - informației noi în diversele etape și nivele ale procesului de conservare-restaurare, în al doilea rînd, acela a punerii în circuit a acestei informații, deci implicit a calității acestei informații. În general, procedura științifică a restaurării este condusă în desfășurarea ei rațională de o organigramă generală, susceptibilă să asigure o bază teoretică și practică solidă pentru descoperire. În adevăr, organigrama acestei proceduri cuprinzînd o etapă de studiu și investigația obiectului ca etapă inițială, apoi succesiv etape de curățire și de îndepărtare a adaosurilor, de tratamente de însănătoșire și consolidare și, în sfîrșit, de întregire și reconstituire, asigură, încă de la început, timpul, mijloacele și cadrul necesare pentru realizarea unor descoperiri cărora le-am putea da atributionul de cheie, în măsura în care ele confirmă sau modifică clasificarea fundamentală a bunului de cultură supus investigației.

În aceste descoperiri fundamentale intră datări, atribuirii culturale și stilistice, determinări de materiale și tehnici vechi, adică toate, elemente care constituie atribute esențiale ale bunului de cultură. Fără îndoială, în multe cazuri, multe dintre aceste informații nu sînt decît confirmate de către investigații, ele fiind recunoscute încă anterior prin analiză specifică. De cele mai multe ori această confirmare înseamnă însă, totodată, o transcriere în termeni cantitativi a unor descriptori exprimați pînă la momentul investigației într-un limbaj comun, mai puțin precis și în consecință în termeni mai puțin comparabili.

Dar posibilitatea descoperirii în celelalte etape ale procesului de restaurare - acelea de curățire și îndepărtare a adaosurilor parazitare, de tratament de însănătoșire și consolidare și de reconstituire și

întregire - sînt, de asemenea, asigurate prin principiul - și respectiv prin procedura corespunzătoare - a obligativității înregistrării analitice cantitative - prin tot felul de forme, precum biletine de analiză, fotografii, radiofotografii, consemnări în termeni verbali controlați - a diferitelor faze și etape ale procesului de restaurare. În principiu, această consemnare acoperă toate posibilitățile de apariție a unor date noi și permit, așadar, o stocare a acestora, chiar dacă nu întotdeauna ele sînt sesizate ca descoperiri încă de la început. Desigur, calitatea rezultatelor investigației și a consemnărilor fazelor restaurării și conservării sînt condiționate de cunoștințele și de antrenamentul tehnic al operatorilor. Aceasta atrage o implicație specifică despre care va fi vorba mai tîrziu, dar, totodată, participă la un aspect generalizat a tot ceea ce este cercetare specifică în domeniul bunurilor de cultură, unde rezultatele cercetării sînt totdeauna condiționate de personalitatea operatorului.

În legătură cu acest prim aspect însă apare o problemă deosebit de interesantă, aceea a alternativei corelative: cercetare aplicată sau cercetare fundamentală în investigația pentru conservare-restaurare sau și mai general în conservare-restaurare. Trebuie încă de la început observat că multe dintre datele care pot fi consemnate în cadrul înregistrării fazelor restaurării nu devin descoperiri, adică nu dezbăluie noutatea și importanța, înțeleasă într-o accepție taxinomică, decât prin comparație. În această perspectivă devine clar faptul că, pentru ca datele pe care investigația de restaurare și conservare le sesizează, le face să apară și le stochează, să devină revelatoare sînt necesare sisteme de referință, scări cantitative, la care aceste date să poată fi raportate cu relativă ușurință și prin care să poată scăpa o valoare taxinomică. Acest fapt implică construirea acestor sisteme de referință, evident simultan cu investigația, dar, cel puțin într-o anumită măsură, și anterior. Cu alte cuvinte aceste sisteme de referință nu trebuie să fie rezultatul cumulării unei sume de cercetări aplicative făcute pe neocul exclusiv al asigurării stării de sănătate sau al restaurării unor bunuri luate în ultimă instanță izolat, discontinuu. Ci ele pot și trebuie să fie rezultatul unor cercetări sistematice cu caracter de continuitate pe ansambluri determinate de bunuri de cultură care să aibă caracter coerent și sistematic. În această perspectivă este evident că o serie întregă de investigații, de proceduri și tehnici pot fi aplicate acestor ansambluri fără o necesitate directă și imediată de conservare și restaurare. Acesta este un aspect de cercetare fundamentală.

Mai mult decât atât, aproape fiecare bun de cultură constituie un caz specific. Fiecare bun de cultură la rîndul lui se integrează în ansambluri cu caracter de serialitate și de relativă repetabilitate. Aceste ansambluri sînt și ele, din punct de vedere metodologic, cazuri ale unor proceduri sau tehnici mai generale. Fiecare adecvare a acestor proceduri și tehnici generale la cazurile particulare implică elabora-

rea unor noi standarde de metodă adecvate și constituie și ele aspecte de cercetare fundamentală, putând să genereze prin cumulare și ordonare sistematică chiar forme de descoperire în domeniul cercetării fundamentale.

Valoarea și importanța aspectelor menționate mai sus aproape că nu mai trebuie să fie subliniate. Proceduri de datare, de zonare, de atribuire, în general de expertiză a bunului de cultură s-au bazat și se bazează pe asemenea investigații cu caracter complex, sprijinite pe un aparat de sisteme de referință, precum și de tehnici și proceduri de cercetare, constituit și solid, cu caracter de tezaur științific definit. Pe de altă parte este evident că, dată fiind marea complexitate și varietate a domeniului, fiecare nouă cercetare, fiecare nou rezultat vine să se adauge evident, pe de o parte, sistemelor de referință, pe de altă parte, standardelor metodologice, dar în același timp, crește complexitatea și varietatea și modifică pe cale de interacțiune inversă aspectele corespunzătoare ale teoriei centrale a disciplinelor respective.

Problema centrală deci, în această perspectivă, rămâne aceea a vitezei, calității și nivelului cu care informația nouă intră în circuitul științific. În această perspectivă apar cel puțin trei aspecte distincte, dar corelative cu caracter de consecință. Dacă încercăm să stabilim o ierarhie de priorități, prima măsură necesară pentru dezvoltarea rațională a cercetării în domeniul restaurării-conservării este elaborarea unor programe de cercetare fundamentală pentru investigații. Se pot aminti cu titlu de exemplu, evident, în acest sens, elaborarea unor programe de radiofotografiere a picturilor de șevalet pe școli și epoci, de radiofotografiere a obiectelor arheologice din fier, de efectuarea analizelor metalografice și metalurgice tot a obiectelor arheologice din fier, precum și forme de cercetare mult mai fine și mai complexe cum ar fi analizele chimice și de oligoelemente ale bronzurilor sau ale ceramicii, sau în sfârșit diverse forme de determinări cronologice, dintre care cea mai curentă și cea mai necesară în momentul de față ar fi efectuarea unor serii de determinări cu ajutorul Carbonului 14 pentru epoci și culturi diferite, după cum, tot așa, ar fi de o urgență destul de accentuată efectuarea de determinări cronologice cu ajutorul arheomagnetismului pe teracote in situ, cum sînt vetrele sau cuptoarele. Desigur cele amintite nu epuizează gama de problematică, dar constituie sugestii care pot fi oricînd folosite.

A doua direcție în care trebuie acționat pentru dezvoltarea investigației în domeniul restaurării și conservării este aceea a stabilirii standardelor și normelor de procedură și tehnică de cercetare. Aici, în afară de formele de la sine înțelese, cum ar fi adecvarea unor tehnici și proceduri cunoscute sau stabilirea unor etaloane generale de raportare a unor măsurători efectuate pe bunurile de cultură, apar încă două elemente specifice: în primul rînd standardizarea prelevării probelor ținînd seama de dublul aspect, acela al necesității unor rezultate

cantitative comparabile, dar și acela al obligației de a stabili o cît mai mică deteriorare - dacă se poate nulă - a obiectului. Chiar atunci cînd - cum este cazul pentru șlifurile metalografice - unele probe necesită foarte puțin material și se poate admite o parțială modificare a obiectului strict localizată, chiar și aceasta trebuie făcută după norme clare și precise, în așa fel încît, nu numai să se limiteze cît mai mult posibil vătămarea integrității bunului de cultură, dar să poată fi reperată și recunoscută, ca prelevare, cu ușurință, de către orice studios. Cel de-al doilea aspect specific al acestei direcții de dezvoltare este normalizarea mijloacelor de consemnare. În adevăr, atîta vreme cît fiecare cercetător consemnează datele și informațiile noi în forme care, chiar dacă sînt apropiate, rămîn marcate de subiectivitatea lui, compararea acestor rezultate necesită o reducție metodologică în așa fel încît diferențele de limbaj, de expresie cantitativă, de mijloace de măsurătoare să fie cît mai mult restrînse. Această varietate în formele de consemnare înseamnă, pe de o parte, energie și timp cheltuite în plus, pe de altă parte introduc un coeficient de relativitate, de lipsă de precizie și de exactitate a comparației. Prin folosirea mijloacelor de conservare normalizate, folosite de toată lumea în același mod, toate aceste inconveniente sînt eliminate din capul locului, chiar dacă subiectivitatea operatorilor continuă să afecteze într-o anumită măsură operația.

În sfîrșit, pentru a asigura sistemele de referință necesare, măcar într-o formă elementară, apare necesară crearea unor corpusuri centralizate de documente. Un exemplu în acest sens îl constituie, fără îndoială, radiofotoarhiva picturii franceze de la Luvru. Pe acest model se pot concepe foarte multe alte corpusuri centralizate, dar elaborarea modalității de centralizare este util să precedă acumularea unui material atît de însemnat cantitativ, încît să pună deja probleme de regăsirea informației. De altfel problema regăsirii informației depășește sfera acestor corpusuri centralizate. Într-adevăr, foarte multe date nu pot fi centralizate fizic. Ele rămîn în consemnările din dosarele de restaurare. Este vorba nu numai de o serie de rezultate ale investigațiilor care, pentru a fi centralizate, ar comporta o mare cantitate de muncă suplimentară și de timp, ci este vorba și de observațiile consemnate în decursul diferitelor faze ale restaurării și conservării. În această perspectivă este necesar să se elaboreze formele centralizate de regăsire a informației, folosind atît mijloacele moderne și rapide ca ordinatorul, cît și mijloace clasice, cum sînt fișele uniterm. Sistemul de înregistrare și raportare a datelor, precum și mecanismul de regăsire a informației trebuie însă stabilit de la bun început și pus în funcție cît mai repede posibil, în acest fel evitîndu-se eforturi considerabile mai tîrziu.

Cea de-a doua implicație care apare pe măsura dezvoltării cercetării în cadrul conservării și restaurării sau, reciproc, pe măsura dezvoltării conservării și restaurării ca etapă a cercetării este aceea

a formației cadrelor. În cele ce au precedat s-a scos în evidență, la un moment dat, faptul că multe dintre datele observate în cursul investigației, sau în desfășurarea procesului de restaurare, pot să nu devină imediat descoperiri, în primul rând datorită faptului că ele nu sînt relevate ca atare de operatori și în al doilea rând datorită faptului că, metodologic, ele nu-și capătă valoarea euristică decît prin comparație cu serii de alte date similare. Acest fapt are o implicație majoră asupra formării specialistului în conservare și restaurare, indiferent dacă el este investigator - fizician, chimist, biolog -, restaurator propriu-zis sau conservator, cu formație fie tehnică, fie artistică.

În adevăr, buna pregătire a specialistului condiționează capacitatea lui de sesizare a noului, deci de relevare a datelor nou apărute la nivel de descoperire. Dar, pe de altă parte, această bună pregătire în domeniul conservării-restaurării nu înseamnă numai pregătirea pe specialitatea și pe tehnica de care se ocupă. Este incontestabil că stăpînirea mijloacelor de analiză sau a tehnicilor și procedurilor este esențială. Dar, în același timp, domeniul asupra căruia se aplică activitatea conservatorilor și restauratorilor de orice fel este un domeniu complex, de mare diversitate și care are propriile lui sisteme de clasificare, propriile lui principii taxinomice, sintetizîndu-se în concepte și postulate, precum tip, culturală, stil, funcționalitate ș.a.m.d. Cunoașterea insuficientă, empirică, nesistematică tocmai a acestor sisteme împiedică, în general, pe specialistul în conservare și restaurare să sesizeze informația nouă. De cele mai multe ori îl împiedică să înțeleagă chiar și semnificația generală și valoarea obiectului. Mai mult decît atît, cunoștințele cu privire la anumite aspecte de tehnică veche, dobîndite empiric și cumulate nesistematic, riscă să se transforme în prejudecăți de ordinul folclorului științific și să-l împiedice să aibă o viziune corectă asupra locului, semnificației și valorii obiectului în ansamblul din care face parte. Toate aceste elemente demonstrează necesitatea unei componente umanist-istorice în formația specialistului în conservare-restaurare.

Fără îndoială această componentă comportă și ea diverse aspecte, constituind un ansamblu complex și diversificat. În adevăr, în raport de domeniul în care activează, specialistul în conservare-restaurare trebuie să aibă o formație generală de istorie a culturii și a artei și o formație specializată de istorie de artă, de arheologie sau de etnologie, după caz. Pentru dobîndirea unei asemenea formații interdisciplinare este evident că trebuie să se intervină la nivelele posterioare pregătirii de bază. Primele cunoștințe trebuie să le primească la nivelul formării lui ca specialist în conservare-restaurare. Pe măsură însă ce înaintează în profesie, pe măsură ce experiența lui devine mai bogată și mai complexă, mai diversificată este necesar să-și dezvolte și această bază teoretică de înțelegere a valorii și determinărilor intrinsece ale fenomenelor asupra cărora operează. Iată, așadar, necesitatea elaborării unor programe diferențiate de formare pe mai multe

nivele, care simultan să lărgescă orizontul, să adâncească cunoștințele specifice, corespunzătoare domeniului în care operează specialistul în conservare și restaurare și în sfârșit să-i permită o corelare permanentă, elastică și critică a cunoștințelor teoretice de acest fel, cu informația nouă pe care o dobândește prin activitatea lui proprie, specifică, în așa fel încât cantitatea de nou pe care o sesizează și o comunică să fie din ce în ce mai mare și din ce în ce mai adecvat ordonată. Este loc într-o asemenea viziune pentru o serie întreagă de activități de specializare, multe dintre ele de nivel postuniversitar, mergând până la doctorat.

Analiza de față nu își propune și nici nu are pretenția de a epuiza tema. Scopul ei a fost să jaloneze un câmp de probleme, atât teoretice cât și cu caracter pragmatic, de acțiune directă, nu numai de importanță mare, dar având și un anumit caracter de urgență, de prioritate. Activitatea de conservare-restaurare a bunurilor de cultură, deși nu are în spate un trecut îndelungat, s-a dezvoltat, plecând de la niște nuclee mai vechi și nu lipsite de consistență, foarte rapid, complex și diversificat. În cadrul ei cercetarea și investigația au căpătat un avânt deosebit și pe măsură ce fundamentarea lor științifică s-a dezvoltat, cantitatea de date și informații noi a crescut cu repeziciune, devenind din ce în ce mai mare, mai complexă și mai diversă. Apare necesitatea unei organizări, unui control rațional - pe de o parte a acestei mase imortante de informații, pe de altă parte a activității care o produce. În acest sens analiza care a precedat nu se poate încheia decât cu propunerea creării unui organ colectiv, în măsură să elaboreze programele de cercetare fundamentală amintită mai sus, să asigure normalizarea și standardizarea procedurilor și instrumentelor de înregistrare a informației noi, precum și să organizeze constituirea corpusurilor centrale de documente și să elaboreze sistemul de stocare și de regăsire a informației, unitar și centralizat.

Pe de altă parte, considerăm că tot unor grupuri de lucru, întrunind reprezentanții tuturor structurilor și corpurilor de specialiști interesate, le revine sarcina elaborării unor programe complexe diferențiate de formare și specializare a restauratorilor, în care să fie surprins într-un mod suficient de complex și de diversificat și componența umanistă, în așa fel încât să asigure o permanentă dezvoltare ascendentă a specialiștilor implicați în aceste activități. Menționăm că programul de Bazele restaurării științifice, elaborat în cadrul Centrului special de perfecționare a cadrelor, poate constitui o bună bază de plecare în acest sens, dar el va trebui amplificat, diversificat și adâncit într-o perspectivă largă de viitor, fără de care nu numai formația specialiștilor, dar însăși activitatea de conservare și restaurare riscă să rămână cantonată în cadrul unei rutine de natură să-i diminueze substanțial calitatea științifică și șansele de autodepășire.

LA CONSERVATION-RESTAURATION, ÉTAPE DE L'INVESTIGATION DES BIENS CULTURELS.

Résumé

L'ouvrage met en discussion l'activité de la conservation-restauration en liaison avec les recherches archéologiques, en soulignant quelques directives de développement:

- l'élaboration des programmes de recherche fondamentale pour les investigations;

- la normalisation des procédés concernant la prélèvement d'échantillons et la méthodologie de leur analyse;

- l'établissement des moyens objectifs d'enregistrement des données obtenues. En même temps, on suggère l'institution des corpus centralisés de documents, avec un système moderne d'enregistrement et de rapport des informations, pour mieux retrouver les données en vue d'une meilleure efficacité de leur utilisation.

En conclusion, on propose une intégration grandissante des connaissances humanistiques dans la formation professionnelle des spécialistes en conservation-restauration.